

ИМА ЛИ БЪДЕЩЕ ЗА *SHALL* В ЮРИДИЧЕСКИТЕ ТЕКСТОВЕ?

Кристина Крислова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

IS THERE A FUTURE FOR *SHALL* IN LEGAL TEXTS?

Kristina Krislova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this paper I shall examine the arguments ‘for’ and ‘against’ keeping *shall* in legal texts, in particular with reference to the question of its supposed vagueness and imprecision. Is there a future for *shall* because in recent years, some legislative drafters have stopped using it, largely on the grounds that its semantic boundaries are so hazy as to give rise to the risk of misinterpretation and translation. I begin by briefly looking at the question from a historical perspective. After attempting to define the semantic boundaries of *shall* and examining some of the ‘fuzzy’ areas. I analyse the English translation of the Constitution of Bulgaria in order to find the distribution and meaning of *shall*.

Key words: shall, obligation, vagueness, imprecision, legal texts, Constitution of Bulgaria

1. Аргументи, свързани с неяснотата и неточността на *shall* в юридически текстове

В тази статия ще разгледам аргументите „за“ и „против“ използването на модалния глагол *shall* в юридически текстове. Има ли бъдеще за него? Закономерен въпрос на фона на факта, че в последните години някои съставители на правни актове в англоговорещите страни и организации спряха да го използват, като се обосноваха с това, че значенията му са неясни и неточни, от което следва грешното му интерпретиране и превеждане.

Изследването започва с исторически преглед, след което се очертава семантичната употреба на глагола *shall* и някои от неточните му значения в юридически текстове. Прави се анализ на това как този глагол се интерпретира и превежда в юридически актове на български

език – Конституцията на Република България, и дали той представлява трудност за преводачите на юридическа литература.

Модалният спомагателен глагол *shall* се е запазил и неговата честота на употреба е нараснала до такава степен в юридическия английски език през годините, че днес в повечето англоговорещи държави и организации, които създават автентични текстове на английски език (Европейския съюз, Обединените нации и Международната организация на труда), той представлява най-често използваната модална конструкция в правни текстове (Уилямс 2005: 30). Но вече над 15 години *shall* бива критикуван, с призови за пълното му премахване в бъдеще от юридическите текстове (Уилямс 2005: 178). Още през 1842 г. адвокатът Джордж Круд пише, че „опитът да се изрази всяко едно описано действие в даден закон с бъдеще време прави езика сложен, изопачен и труден за разбиране“ (цитирано в Елиът 1989: 3). През последните години този глагол беше обвинен в „традиционна безразборност на значенията“ (Гарнър 1998: 940), описван като „неточна дума, която създава неяснота и несигурност“ (Аспри 1992: 77); заявява се, че той е „използван в пет различни значения и се нуждае от интерпретация“, класифицира се като „всеизвестно неприятен [...] „мъртва“ дума, която не може да се чуе във всекидневната реч“ (Лаучмън 2002: 47). Фоли в своите трудове също констатира прекомерната употреба на *shall*, като глагол, който е използван толкова често, че не може да изрази задължение, а стилистичната употреба е такава, че често има няколко значения или дори не носи никакво правно значение. С това Фоли смята, че употребата на *shall* нарушава основните законодателни правила: „При съставянето си всеки законодателен акт трябва да бъде: ясен, лесен за разбиране, недвусмислен; прост, стегнат, изчистен от излишни елементи; точен, да не поражда колебание в съзнанието на читателя“ (Общо практическо ръководство на ЕС 2008: 10). Освен че е архаична, *shall* е и неточна дума и може да изрази както задължение, така и бъдеще време. Твърди се още, че *shall* се използва „като вид тотем, за придаване на правен нюанс“ (Бауърс 1989: 294).

Някои от тези, които призовават за премахването на *shall*, предлагат модалният глагол да бъде заменен с *must* в случаите на изразяване на задължение, като обясняват, че вторият е „по-точен и недвусмислен“; за да „изразите задължение, използвайте *must*“ (Лаучмън 2002: 47).

Сред лингвистите и юристите има и такива, които предпочитат употребата в юридически текстове на сегашно време изявително наклонение (Елиът 1989: 3; Шарчевич 2000).

Има голям брой възражения относно употребата на модалния глагол, тъй като той създава объркване и неяснота не само защото е глагол, който се използва в общоупотребимия език подобно на *will* за изразяване на бъдеще време, но и защото неговата функция за изразяване на задължение често е игнорирана и неправилно интерпретирана, а следователно и грешно превеждана. Основните възражения са, че той има значение извън юридическия дискурс и че има и конотация за бъдеще време, докато правото се използва в настоящето – „то винаги говори“.

Но в юридическата гилдия се намират и застъпници на *shall*. Те смятат, че глаголят трябва да бъде запазен в правните текстове (Бенет 1989: 522 – 525). Някои от ръководствата за съставяне на правни актове предписват случаите, в които да се използва *shall* (Общо практическо ръководство на ЕС 2008: 12). Според Хорн (2002: 4), ако се замени *shall* с *must* поради подобрения на комуникативната функция на правния текст, „правният“ характер на закона няма да бъде в центъра на вниманието“. Той добавя, че „има нужда да се запазят ясните граници на законите както във формата си, така и в езика, за да може правото да бъде разпознато като такова“. С други думи, в стремежа си да направим езика на правото по-ясен и достъпен (това, за което призовават защитниците на идеята за премахването на *shall*), рискуваме всъщност да получим точно противоположния резултат – още по-голямо объркване. Фоли пише в своето изследване, че *shall* създава неяснота в правните текстове, но така също и че заменянето му с *must* „ще допринесе много малко на семантично ниво“ (Фоли 2001: 188).

2. Исторически преглед

В известен смисъл спомагателният глагол *shall* в юридическия език е жертва на собствения си успех. Неговата изключително доминантна позиция сред другите модални глаголи в юридическите текстове продължава вече десетилетия. Готи използва корпус от английски закони от периода 1640 – 1710 г. и наблюдава, че *shall* преобладава в четири пети от случаите на употребата на всички модални глаголи, докато *may* е на завидното второ място след *shall* (13% *may* в сравнение със *shall* 81%), докато *must* почти не фигурира в законите. Въпреки че през годините има спад в използването на *shall* в правните текстове – от 18,7 повторения на 1000 думи в английските актове през ранния новоанглийски период (Готи, Досена 2001: 92) до 11,2 появи в съвременните текстове, събрани от различни англоговорещи държави, той все пак е третата най-често употребявана дума след глагола *be* (съм) и думата *section* (параграф) (Гарзон 2001: 156). В миналото този

глагол е имал различна семантика и е изпълнявал различни прагматични функции, които са се запазили и в съвременния английски език, като тези да изразява задължение, бъдеще време, намерение. Готи смята, че *shall* се е запазил през годините, тъй като той изразява както задължение, така и бъдеще време, две значения, които са „скрити в самото естество на нормативните текстове“ (Готи, Досена 2001: 93). Можем още да добавим неговото деперсонализирано естество, което го прави предпочитан в юридически текстове, а в отрицателна форма той изразява забрана (задължение да не се действа).

3. Определяне на значенията на *shall* в правния дискурс

Първо ще определим основното значение на *shall* в юридическия английски език и след това ще дискутираме някои от неточните му употреби в правни актове.

Ще се ограничим до значенията, които има *shall* в юридическия език, тъй като много думи имат едно значение в юридическия език и друго – в ежедневната реч. Такива примери са: *неизбежна отбрана*, *крайна нужда*, *телесна повреда* (наказателно право); *иск*, *договор*, *деликт* (гражданското право). Юридическите термини имат често свой собствен смисъл, който може понякога да се различава от думата, употребявана в обикновения език (Спасов 1995: 67).

Поради този факт ще игнорираме значенията на *shall* в общоупотребимия английски език и ще се фокусираме само на тези значения, с които се използват в юридическите текстове. Ще започнем с това, че според лингвистите, занимаващи се с изследване на модалността в английския език, *shall* е деонтичен глагол, който се използва във 2 и 3 лице ед. ч. и мн. ч., и употребата му е ограничена главно в правните текстове (Коутс 1983: 190 – 194; Куърк 1985: 229 – 231; Лийч 1987: 87 – 88; Палмър 1990: 74 – 75). Тук ще трябва да обясним какво означава терминът „деонтичен“, произхождащ от гръцки в значение на ‘задължителен’, ‘обвързващ’ и най-общо се отнася до „налагане на задължение или забрана, даване на разрешение“ (Хъдълстън, Пулъм 2002: 178).

Тъй като обсъждаме юридически текстове, трябва да разгледаме и какви са предписанията на съставителите на ръководствата по нормотворчество (драфтинг) за изразяване на задължение, разрешение и забрана (вид правни норми в зависимост от предписваното поведение). Ако при лингвистите имаме единодушие за употребата на *shall* (2 и 3 л. ед. ч. и мн. ч. за изразяване на задължение), то при съставителите на ръководства се наблюдават разногласия относно значенията и употребата на този модален глагол при съставянето на правни актове (Уилямс 2005:

178 – 180). Но след анализ Уилямс заключава, че повечето от ръководствата, даващи предписание за езиковите особености на актовете, съветват *shall* да се използва, когато се изразява „задължение/дълг“.

Тросборг (1997: 45), която прави анализ на правния дискурс в законите, дава следното определение за *shall*: „той се използва в юридическите текстове, за да изрази тяхната илокутивна сила или да наложи задължение, към което е отговорен адресатът“. Адресантът дава нареждания на адресата да извърши дадено действие или пък описва задължението, с което адресатът трябва да се съобрази. Тоест имаме наложено задължение от адресанта, т.е. законодателя, към адресата – гражданите. Следователно трябва да имаме вършител на действието.

Примери от Конституцията на Република България:

Art. 160. (2) The President *shall schedule* the elections for a Grand National Assembly within three months of the National Assembly's resolution being passed. (Constitution of Republic of Bulgaria)

Art. 44. (1) *All citizens shall be free to associate.*

Art. 77. (1) *The Chairperson of the National Assembly shall:*

1. *represent the National Assembly;*
2. *propose the agenda for each session;*
- (...)

Art. 79. (1) *The National Assembly shall elect standing and ad hoc committees from its Members*

Art. 105. (1) *The Council of Ministers shall direct and conduct State's domestic and foreign policy in accordance with the Constitution and the law.*

И тук е времето да направим разграничение в употребата и значенията на *shall* и *must* в юридически текстове.

Както разгледахме, има непрекъснат спор относно употребата на *shall* в юридически текстове. Някои адвокати заменят *shall* с *must* в документите си, когато се изразява задължение или пък се предписва определено поведение (Тросборг 1997: 133). Те се оправдават с това, че клиентите им в повечето случаи не са наясно с „правния *shall*“ и е възможно да го интерпретират с бъдеще време. Аспри също предлага замяната на *shall* с *must* при изразяване на задължение, тъй като според нея по този начин „адвокатите не са в крак с езика на обществото“ (1992: 79 – 83).

В изследването на Тросборг *must* не се появява в текстовете на законите; също така и в изследването на Фоли на законодателството на ЕС неговата честота е под 5%. Според Шарчевич (2000: 138) *must* се използва, когато се въвеждат изисквания (requirements), като също така при тях се използва и сегашно време деятелен залог.

This application must be signed by the candidate

или

The candidate signs the application.

В допълнение на това Шарчевич пише: „Докато при употребата на *must* става ясно, че изискването има императивен характер, употребата на сегашно време изявително наклонение в този случай е неясна“.

Тъй като *must* изразява задължение, може да се твърди, че той е равен по значение на модалния глагол *shall*. Въпреки че на пръв поглед тези два глагола изглеждат като синоними, модалният глагол *must* не е често срещан в юридическия английски език.

Една причина *shall* да е предпочитан пред *must* е, че последният е използван за изразяване на логическа необходимост (logical necessity), която не се изразява чрез *shall* (Базлик, Амбрус 2008: 65).

Вече имаме описани основните значения на модалните глаголи *shall* и *must* в правните текстове. И двата глагола трябва да се считат като имащи задължаващ характер, като *shall* описва задължение, а *must* условие или изискване.

Сега ще разгледаме по-проблемните употреби на *shall* и ще видим какъв е най-добрият начин да се справим с разнородните значения и функции, които често са приписвани на този „разнороден“ модален глагол.

4. Случаи на неопределеност и неяснота на *shall* в юридически текстове на английски език

4.1. *Shall* или сегашно време деятелен залог

4.1.1. Дефиниции

Според Шарчевич (2000: 153) сегашно време изявително наклонение е предпочитаната конструкция в текстове с дефинитивен характер (дефиниции/определения). „Дефинициите са необходими за действието на правните норми, защото дефинират понятия, които са използвани в тях“ (Ташев 2010: 201). Пример:

The term ‘amusement park’ shall mean any track or area used principally as a permanent location for amusement devices (Уилямс 2005: 44 – 45).

Правилният вариант в тези дефиниции е да се използва сегашно време изявително наклонение, защото „дефинициите са текстове, които не представляват правила за поведение и не могат да бъдат конструирани в правни норми“ (Ташев 2010: 201). Същите не могат да наложат правило за поведение и в оформянето им не трябва да се използва конструкция с *shall*.

Article 2 (c) ‘product’ means any goods or service including immovable property, rights and obligations (Directive 2005/29/EC – Unfair Commercial Practices Directive).

Art. 6. (1)

• *The term ‘citizens’ refers to all individuals to whom this Constitution applies (Constitution of Republic of Bulgaria).*

4.1.2. Декларативни разпоредби (declaratory provisions)

Правните текстове могат да имат и декларативен характер – да декларират правни принципи.

This Act shall cease to have effect...

An authority shall be established...

The Authority shall consist of 10 members...

Тук нямаме задължение, а по-скоро разпоредбите имат декларативен характер. Следователно конструкциите с *shall* следва да бъдат заменени със сегашно време изявително наклонение.

Art. 1. Bulgaria shall be a republic with a parliamentary form of government.

Art. 2. (1) The Republic of Bulgaria shall be a unitary State with local self-government.

(2) The territorial integrity of the Republic of Bulgaria shall be inviolable.

Art. 3. Bulgarian shall be the official language of the Republic.

Art. 166. The flag of the Republic of Bulgaria shall be a tricolor: white, green, and red from top, placed horizontally.

Правилният вариант тук трябва да бъде:

Art. 1. *Bulgaria is a republic with a parliamentary form of government.*

Art. 2. (1) *The Republic of Bulgaria is a unitary State with local self-government.*

(2) *The territorial integrity of the Republic of Bulgaria is inviolable.*

Art. 3. *Bulgarian is the official language of the Republic.*

В заключение – от дадените примери се вижда, че визираните конституционни норми имат декларативен характер. Оттук можем да заключим, че в езика, който се използва за оформянето на тези текстове, не трябва да се използва конструкция с *shall*, а сегашно време.

4.2. *Shall not* или *may not/must not*

В юридически текстове е много трудно да се разграничи семантиката на отрицателните констрикции на *shall*, *may* и *must*, тъй като има известно препокриване на значенията на тези глаголи в отрицателни конструкции – *shall not* – забрана, *may not* – липса на разрешение (забрана), *must not* – забрана.

Art. 68. (1) *A Member of the National Assembly shall not occupy another post, nor shall engage in any other activities which the law defines as incompatible with the status of a Member of the National Assembly.*

Член 68. (1) *Народни представители не могат да изпълняват друга държавна служба или да извършват дейност, която според закона е несъвместима с положението на народен представител.*

Art. 95. (2) *The president and Vice president shall not serve as Members of the National Assembly or engage in any other state, public or economic activity (...)*

Член 95. (2) *Президентът и вицепрезидентът не могат да бъдат народни представители [...]*

В английския превод на Конституцията на Република България не бяха открити отрицателни конструкции с *must*.

Няма голяма разлика в значението на отрицателните форми на тези модални глаголи: *shall not* – забрана, *may not* – липса на разрешение. В Конституцията на Република България всички отрицателни

конструкции са изразени чрез *shall not, no one shall*; има и един пример на отрицание с *may*.

Art. 25. (4) [...] **No Bulgarian citizen may be surrendered by another State or to an international tribunal for the purposes of criminal prosecution** [...]

Член 25. (4) [...] **Гражданин на Република България не може да бъде предаден на друга държава или на международен съд за целите на наказател процес** [...]

4.3. *Shall* + страдателен залог или сегашно време страдателен залог
Shall е подходящ да се използва в конструкцията със страдателен залог, когато има вършител, и дори в изречения, в които той е премахнат, но се подразбира от контекста. Приложението му обаче е ограничено в изречения с посочен вършител (Тросборг 1997: 105). Но много често *shall* е използван в разпоредби без вършител. Например „*x shall be entitled to...*“ трябва да бъде „*x is entitled to...*“. Според общоприетото мнение законът „винаги говори“ и сегашно време е подходящата конструкция за това, така че *shall* в значение на бъдеще време никога не трябва да бъде използван.

Art. 30. (1) **Everyone shall be entitled to personal freedom and inviolability** (Constitution of Republic of Bulgaria).

Art. 41. (1) **Everyone shall be entitled to seek, obtain and disseminate information** [...]

Art. 30. (1) **Everyone is entitled to personal freedom and inviolability** (преводът е мой – К. К.).

Art. 41. (1) **Everyone is entitled to seek, obtain and disseminate information** [...] (преводът е мой – К. К.).

Според Тросборг (1997: 106) изреченията с неодушевени подлози обикновено се отнасят към функциите на законовите инструменти, те обясняват откога действа законът, какъв е неговият срок, към кого се отнася, как трябва да се разбира даден термин и др., и по този начин те служат като условия, които трябва да бъдат взети под внимание от гражданите, както и от съда.

Art. 10. **All elections, and national and local referendums shall be held on the basis of universal, equal and direct suffrage by secret ballot.**

Art. 11. (1) *Political activity in the Republic of Bulgaria shall be founded on the principle of political pluralism.*

Art. 36. (1) *The situations in which only the official language shall be used shall be established by law.*

И при тези разпоредби по-добрият вариант на превод е със сегашно време страдателен залог.

5. Изводи относно употребата на *shall* в английския превод на Конституцията на Република България

Уточнихме, че основното значение на *shall* в юридическите текстове е „налагане на задължение“. Въпреки че бяха констатирани различни други употреби на този глагол и следователно той бива грешно интерпретиран и превеждан, всеки, който се заеме с превода на такъв вид текстове, трябва да внимава с този глагол.

В английския превод на Конституцията на Република България открихме, че почти всички разпоредби са преведени с *shall* (общо използван 549 пъти; may – 14) . Също така в английския вариант на Конституцията на РБ открихме изключително честото използване на конструкции с *shall* в страдателен залог, без да има вършител или когато в ролята на подлог се използва неодоушевано съществително – в този случай не може да се говори за налагане на задължение.

В превод от български на английски на Конституцията на Република България забелязахме прекомерна употреба на *shall* в положителни и отрицателни конструкции, както и в деятелен и страдателен залог. В много от случаите преводът с *shall* не е подходящ, когато нямаме наложено задължение на вършителя или на места, където правният текст има декларативен характер. В тези случаи по-добрият вариант на превод на английски език е със сегашно време изявително наклонение – конструкция, която е използвана и в българския оригинал. Ето и някои примери:

Чл. 8. *Държавната власт се разделя на законодателна, изпълнителна и съдебна.*

Art. 8. *The power of the State shall be divided between legislative, executive and judicial branches.*

Art. 8. *The power of the State is divided between legislative, executive and judicial branches* (преводът е мой – К. К.).

Чл. 16. *Трудът се гарантира и защитава от закона.*

Art. 16. *Labour shall be guaranteed and protected by law.*

Art. 16. *Labour is guaranteed and protected by law* (преводът е мой – К. К.).

Чл. 25. (1) *Български гражданин е всеки, на когото поне единият родител е български гражданин [...]*

Art. 25. (1) *A Bulgarian citizen shall be anyone born of at least one parent holding a Bulgarian citizenship [...]*

Art. 25. (1) *A Bulgarian citizen is anyone born of at least one parent holding a Bulgarian citizenship [...]* (преводът е мой – К. К.).

Чл. 28. *Всеки има право на живот. Посегателството върху човешки живот се наказва като най-тежко престъпление.*

Art. 28. *Everyone shall have the right to life. Any attempt upon a human life shall be punished as a most severe crime.*

Art. 28. *Everyone has the right to life. Any attempt upon a human life is punished as a most severe crime* (преводът е мой – К. К.).

При превода на юридически текстове, по-специално на нормативни актове, е важно да се има предвид каква ще бъде функцията на преведения текст: дали цели информирани за съдържанието на заложените разпоредби, или пък чрез него се цели тези разпоредби да функционират в целевия език (езика, на който превеждаме). Преводът на Конституцията на Република България на английски език изобилства с модалния спомагателен глагол *shall*. Според Д. Янкова (2013: 67) големият брой употреби на *shall* е опит от страна на преводачите да направят английския вариант на българските закони подобен на традиционния англо-американски подход в нормотворчеството. Но по този начин преводът е ориентиран повече към целевия език, отколкото към езика източник. Преводът на Конституцията на РБ на английски език не представлява нов нормативен акт, различен от превежданя. Такъв превод цели информирани относно разпоредбите на Конституцията на съответния чужд език и няма насочеността, към която се стремят преводите на различни езици на нормативни текстове, съставяни от международни организации или тези на Европейския съюз. Янкова (пак там: 68) коментира, че такъв подход, насочен към текста източник, ще накара читателя да изследва специфичната правна действителност. „Ставаме свидетели на свръхгенерализация на специфични черти на текстовете на англосаксонското право и дългогодишна

практика на сляпо придържане към тази традиция в контексти, където тя не е подходяща и може да доведе до сериозно неразбирателство“ (пак там).

Вследствие на изложените факти моето предложение за превод на Конституцията на Република България е тя да бъде преведена на английски език с по-голяма прецизност относно използването на модалните глаголи *shall*, *may*, *must* и да се използва сегашно време изявително наклонение по модел на оригинала на български език, тъй като в много от случаите *shall* не е използван в основното си значение и следователно е трудно да се определи функцията му.

ЛИТЕРАТУРА

- Аспри 1992:** Asprey, M. Shall Must Go. // *Scribes Journal of Legal Writing* 3(79):79 – 83. 10. October, 2014 < <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/scrib3&div=14&id=&page>>
- Базлик, Амбрус 2008:** Bázlik, M. & Ambrus, P. *A Grammar of Legal English*. Bratislava: Iura Edition, 2008.
- Бауърс 1989:** Bowers, F. *Linguistic Aspects of Legislative Expression*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1989.
- Бенет 1989:** Bennett, J. M. In Defence of ‘Shall’. // *Australian Law Journal* N: 63, 522 – 525.
- Гарзон 2001:** Garzone, G. Deontic Modality and Performativity in English Legal Texts. // *Modality in Specialized Texts*. Bern: Peter Lang, pp. 153 – 173.
- Гарнър 1998:** Garner, B. *A Dictionary of Modern Legal Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Готи, Досена 2001:** Gotti, M., Dossena, M. *Modality in Specialized Texts*. Bern: Peter Lang, 2001.
- Елиът 1989:** Elliott, D. Constitution in a Modern Setting – The Language of the Practice of Law. A paper presented at *Lawasia Conference*, Hong Kong, September 1989. 01 October, 2014 <<http://www.davidelliott.ca/papers>>
- Конституция 2009:** *Конституция на Република България*. София: Сиела, 2009.
- Конституция 2015:** *Constitution of the Republic of Bulgaria*. 03 May, 2015. <<http://www.parliament.bg/en/const.>>
- Коутс 1983:** Coates, J. *The Semantics of modal Auxiliaries*. London: Croom Helm, 1983.
- Куърк, Грийнбаум, Лийч, Свартвик 1985:** Quirk, R.; Greenbaum, S.; Leech, G.; Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of Contemporary English*. London: Longman, 1985.

- Лаучмън 2002:** Lauchman, R. *Plain Language: Handbook for Writers in the U.S. Federal Government*. 15 September, 2014, <<http://www.lauchmangroup.com/PDFfiles/PLHandbook.PDF>>
- Лийч 1987:** Leech, G. *Meaning and the English Verb*. London: Longman, 1987.
- Палмър 1990:** Palmer, F. *Modality and the English Modals*. London: Longman, 1990.
- Ръководство 2008:** *Общо практическо ръководство на Европейския парламент, Съвета и Комисията, предназначено за тези, които участват в съставянето на законодателните текстове в общностните институции*. Люксембург, Служба за официални публикации на Европейските общности, 2008.
- Спасов 1995:** Спасов, Б. *Съставяне на правни нормативни актове*. Варна: ТедИна, 1995.
- Ташев 2010:** Ташев, Р. *Обща теория на правото*. София: Сиби, 2010.
- Тросборг 1997:** Trosborg, A. *Rhetorical Strategies in Legal Language*. Narr: Tübingen, 1997.
- Уилямс 2005:** Williams, Ch. *Tradition and Change in Legal English: Verbal Constructions in Prescriptive Texts*. Bern: Peter Lang, 2005.
- Фоли 2001:** Foley, R. Going out in Style? Shall in EU legal English, *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference 2001*, University of Lancaster, 185 – 195.
- Хорн 2002:** Horn, N. A Dainty Dish to Set Before the King: Plain Language and Legislation. 15 September, 2014 <<http://www.plainlanguagenetwork.org/conferences/2002/dish/dainty.pdf>>.
- Хъдълстън, Пулъм 2002:** Huddleston, R./ Pullum, G. *The Cambridge Grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Шарчевич 2000:** Šarčević, S. *New approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International, 2000.
- Янкова 2013:** Yankova, D. *Legal Englishes: The Discourse of Statutory Texts*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2013.